1998

Vera Bondy

'Ik neem de Bijbel niet altijd letterlijk, maar wel serieus'

'Het verhaal van een Europese jood is nooit eenvoudig,' zegt Vera Bondy en zij kan het weten. Haar voorgeschiedenis slingert zich in duizelingwekkende bochten door Europa. Van voorouders die in Poolse dorpjes illegaal drank stookten naar rijke textieljoden in Duitsland. Van een opa die tijdens een pogrom aan zigeuners werd meegegeven, naar een communistische Oostenrijkse vader en een Duitse moeder die elkaar ontmoetten als ballingen in Londen. Daar werd Vera geboren, in 1942. 'We woonden met zes joodse gezinnen in een ééngezinshuis,' vertelt ze. 'Maar het woord "joods" werd niet gebruikt. Mijn moeder kwam uit een familie van geassimileerde joden, boven in de kast pekelvlees en onderin ham. Mijn vader was communist, die kende alleen arbeiders en kapitalisten. Ze spraken nooit over joden. Ook niet toen er van de familie in Duitsland geen levensteken meer kwam. Mijn moeder had een grote familie, op een foto stonden wel driehonderdvijftig mensen. In 1945 waren er nog vier over.

In 1947 wilde mijn vader terug naar Oostenrijk, een nieuwe wereld opbouwen en wij, zijn twee dochters, werden tot nieuwe mensen gekneed. Ik was een doodongelukkig kind. Eerst vreemdeling in Londen, toen in Wenen. We leken niet op het bekende warme joodse gezin. Mijn vader was afstandelijk, altijd druk met politiek. Mijn moeder was volgzaam. Ik was dodelijk verlegen, zag er niet uit en was veel alleen. Ik las. Lezen gaf status. "Schau doch die Vera, die liest schon wieder," zei mijn moeder trots. Op een dag haalde ze me op bij de buren. "Meekomen, de trein vertrekt zo!" De koffers stonden al voor de deur, we verhuisden naar Oost-Berlijn waar mijn vader handelsattaché was geworden. Een dag later zat ik op een school waar ik Russisch moest kennen en algebra, terwijl in Wenen net het worteltrekken was aangekondigd.'

Tropenjaren

'Vijf jaar later en twee broertjes rijker verhuisden we weer naar Wenen. Daar hoorde ik voor het eerst dat ik joods was. Toen ik mijn moeder vroeg waarom ik lijsten met huisraad moest uittypen, vertelde ze dat we als joden een vergoeding konden krijgen voor spullen die onze familie tijdens de oorlog waren afgepakt. "Waren jouw ouders joden, zijn ze daarom dood?" vroeg ik. "Ja," zei mijn moeder, "maar daar moet je niet over praten." 's Avonds vroeg ik mijn vader of hij, en ik ook, jood was. "Hoezo jood? Ben je soms zionist?" Ik was genoeg gekneed om te weten dat zionisme Amerikaans imperialisme was. "Ben je gelovig?" Nee, godsdienst was opium van het volk. Uitgepraat, ik ging weer lijsten typen.'

Het huwelijk van Vera's ouders liep op de klippen, haar moeder werd depressief. Vera zorgde, naast haar werk in een boekhandel-uitgeverij, voor het huishouden. In een communistisch vakantiekamp leerde ze Jaap kennen, een Nederlander met wie ze vier jaar later trouwde. 'We gingen in Zaandam wonen. Onwerkelijk, de wereld kon niet zo heel zijn! We kregen een dochter en een zoon. Toen de jongste vier was, werd ik journalist bij het plaatselijk dagblad. Tropenjaren waren het. Ik zorgde voor kinderen en huishouden, deed mijn werk, cursussen, vrijwilligerswerk, had buitenechtelijke relaties. In die tijd ben ik ook zes dagen naar Israël geweest, voor mijn werk. Het gedrang bij de

bussen, het gebrek aan consideratie met zwakkeren, de paranoia tegenover Palestijnen en Arabieren... Nu nog kunnen Israël en ik prima zonder elkaar. Het is een land waar mijn volk geschiedenis heeft en als zodanig is het een deel van mij, maar ik hoef er niet heen.'

'Israël en ik kunnen prima zonder elkaar'

Langzaam maar zeker ontaardden de tropenjaren in tropenkolder. Vera werd depressief en ging in therapie. Ze besloot tot omscholing en kwam op de sociale academie. Toen haar huwelijk strandde werden de kinderen aan haar man toegewezen. 'Omdat ik overspannen was. Het was een klap. Maar ik kreeg voor het eerst het gevoel dat ik later joods ging noemen: ze krijgen me niet kapot!

Ik zag de kinderen vaak. Ik genoot van het alleen zijn. Geen compromissen meer, ik kon uitzoeken wie ik was. Na de academie werd ik sociaal raadsvrouw in Amsterdam-Noord. Een rode arbeidersbuurt, ik was er op mijn plaats.'

Voormoeders

In 1984 werd Vera uitgenodigd bij een *bar mitswa*. 'Ik hoorde de liederen in de synagoge, ik zag de eeuwenoude gebaren waarmee de mannen de gebedsmantels omsloegen. Het voelde zo vertrouwd. Op het feest 's avonds dacht ik: als ik nu niet uitzoek wat ik met het jodendom te maken heb, wanneer dan wel? Hier kan ik, ontheemd mens, bijhoren! Maar ik was bang dat het mijn leven op zijn kop zou zetten. Een rabbijn – die ook psychotherapeut was – hielp me op weg. Ik heb wel honderdtwintig boeken doorgeploegd. Ik zocht ontkenning, wilde anderzijds begrijpen waarom joden nog bestaan. Ik ging woede voelen over wat me was onthouden aan wijsheid en structuur. Ik begon tradities van mijn voorouders voort te zetten. Als ik het niet doe, dacht ik, heeft Hitler toch gewonnen. Maar ik was nog steeds atheïst, bij de gebeden sloeg ik over wat met God te maken had.'

Dat liet God niet op zich zitten. Op Vera's eerste Jom Kippoer, Grote Verzoendag, gebeurde iets beslissends. 'Het was of ik in mijn nek werd gegrepen en op de knieën gedwongen: meen je het nou of niet? Een diep religieuze belevenis. Vanaf die tijd bid ik tot mijn God en de God van mijn voorouders, tot de koning van ruimte en tijd. "God zag dat het goed was," die tekst uit het scheppingsverhaal, daar krijg ik iedere keer kippenvel van. Ik accepteer het scheppingsverhaal in spirituele zin, het maakt niet uit of het in zes dagen of zes miljoen jaar gebeurde. Ik neem de bijbel niet altijd letterlijk, maar wel serieus. De godsdienst bevat veel praktische wijsheid. Neem de *sjabbat*, een dag van totale rust, fantastisch! Niet voor niets hebben

'Wij zijn niet zichtbaar in Nederland'

joden, afgezien van de historische slachtpartijen, een hoge levensverwachting. Er is ook wijsheid over grote thema's als voeding, omgang met de aarde, de verhouding tussen man en vrouw. Er zijn niet alleen drie voorvaderen maar ook vier voormoeders en dat waren sterke vrouwen. Ik vroeg me af waarom vrouwen in sjoel geen gebedsmantel zouden kunnen dragen en na lang nadenken heb ik het gedaan. Men was geshockeerd, maar nu draagt een kwart van de vrouwen er een. In de liberale gemeente tenminste, waar men veel eigen verantwoordelijkheid heeft.'

Rijke stinkerds

Om lid van de joodse gemeente te worden moet men bewijzen leveren van joodse afstamming. Vera verzamelde ze in Duitsland en Oostenrijk en stuurde ze ook naar haar familie, met de mededeling dat ze joods wilde leven. 'Mijn vader onterfde me. Later trok hij dat in. Ik werd lid van de Liberaal Joodse Gemeente, maar ga niet vaak naar sjoel. Het sociale gebeuren tijdens de dienst hindert me; de kletsende mensen, vrouwen met rinkelende sieraden en klikkende hakjes. De grenzen tussen joden en niet-joden zijn strak.

Begrijpelijk, je wilt je volk afbakenen. Maar het grenst soms aan discriminatie. Ik blijf liever in de marge, wie weet wanneer ik weer moet verkassen?

'Ik heb een gevoel van veiligheid, dat God bestaat. Het is ook zingeving, ik ben niet het product van een toevallige ontmoeting van eiwitten.'

Belangrijk voor mij zijn de Hoge Feestdagen. Van Rosj Hasjana, het joodse nieuwjaar, tot Jom Kippoer tien dagen later. Je betaalt je rekeningen, in figuurlijke zin dan, biedt excuses aan voor het kwetsen van anderen en uiteindelijk probeer je met jezelf en met God in het reine te komen. Ik houd ook van Pesach, het feest van de bevrijding.'

De sjabbat is heilig. 'Vrijdag schoonmaken, boodschappen en de was doen, voor twee dagen koken, de week evalueren, God danken. Dan steek ik de kaarsen aan en zegen het licht. Sjabbat is feest. Ik koop verse bloemen en de eerste verse aardbeien en asperges bewaar ik voor die dag. Ik houd me aan de spijswetten, maar heb geen twee aanrechten of twee ijskasten om zuivel en vlees te scheiden. Ik geloof niet dat rijke stinkerds die zich dat kunnen permitteren betere joden zijn dan die arme Poolse boeren van vroeger met een kookplaats in de hoek. Daar draait voor mij het jodendom niet om. De spijswetten bestendigen de band bij een volk dat tussen andere dominante culturen woont.'

Op Vera's enige ijskast hangen de islamitische bidtijden, voor haar Malinese vriend die moslim is. Zowel haar persoonlijke als haar professionele leven is multicultureel. 'Logisch, ik ben zelf migrant. Als sociaal raadsvrouw ontmoette ik veel andere nationaliteiten; daarna was ik vijf jaar beleidsambtenaar voor hulpverlening en allochtonenzaken. Nu heb ik een eigen bedrijf in communicatie-adviezen en managementondersteuning; en ik geef supervisie op agogische opleidingen. Alles met de nadruk op transculturele aspecten. Ik denk dat minderheidsgroepen veel van joden kunnen leren. We hebben tweeduizend jaar gefunctioneerd onder dominante culturen, we hebben structuren opgebouwd met respect voor de wet. Maar ze kunnen ook leren van onze fouten. Wij zijn niet zichtbaar in Nederland, we confronteren niemand met onze godsdienst. Misschien is het daarom ook lastig hier jood te zijn. Ik ken maar één bedrijfskantine waar ik kan eten. Met Kerstmis vrij is verplicht, terwijl we voor onze feestdagen vrije dagen moeten opnemen. Anderzijds kan hier veel, als je maar geen last veroorzaakt. We slaan elkaar niet de hersens in. In de grote steden is een rijk cultureel klimaat waarvan ik geniet.'

Misschien wel des te meer nu ze weet waar ze bij hoort? 'Ik heb een gevoel van veiligheid, dat God bestaat. Het is ook zingeving, ik ben niet het product van een toevallige ontmoeting van eiwitten.' •

Tallits met tsietsiet

2008

Vera Bondy

'Er zou een beschavingsoffensief moeten komen om de barbarij terug te dringen...'

'Ik zie mijn kleindochter van twaalf graag als het prototype van de nieuwe mens. Niet alleen Nederlander, niet alleen joods, niet alleen kind of kleinkind, maar alles tegelijk. Overal waar ik heb gewoond beschouwde men zichzelf als de navel van de wereld, maar zoveel navels kan de wereld helemaal niet hebben. Het gaat erom gemeenschappelijkheden te ontdekken.'

Vera Bondy leeft nog steeds hartgrondig multicultureel. Ze viert sjabbat en joodse feestdagen met volle overgave, en haar vrienden komen uit alle windstreken. Ze kan meer vertellen over moskeeverenigingen dan over de orthodox-joodse gemeenschap. 'Er is veel in de islam dat mij aanspreekt, en niet alleen het eten of de muziek.

'Overal waar ik heb gewoond beschouwde men zichzelf als de navel van de wereld, maar zoveel navels kan de wereld helemaal niet hebben.'

Dat is ooit begonnen toen mijn moeder in Wenen kamers verhuurde aan Arabische studenten, en het is nooit meer opgehouden. Als ik zie hoe rustig sommige moslima's omgaan met discriminatie, vanuit een diepgevoelde spiritualiteit, daarop kan ik afgunstig zijn. De meeste Europese joden zijn door de holocaust zo ongelooflijk beschadigd; bij dreiging meppen ze van zich af of ze duiken onder.'

Een muur

Ze herinnert zich nog als de dag van gisteren hoe op elf september 2001, in de tram richting Centraal Station, een vrouw het nieuws uitschreeuwde over de vliegtuigen die in Amerika de Twin Towers waren binnengevlogen. 'Het was een kluwen in mijn hoofd. Dat gaat ons opbreken, dacht ik. Daarna was ik een hele tijd in shock. Je voelde de sfeer in Amsterdam veranderen. Er groeide een muur tussen joden en moslims, tussen christenen en moslims. Het was voorbij met het gezellige door elkaar krioelen, met de Turkse groenteboer die mij 'sjalom' wenste als ik 'salam alaikum' riep. Samen met andere vrouwen heb ik toen de confe-

rentie 'Vijf voor Twaalf' belegd. Hondertwintig vrouwen werden uitgenodigd, een derde joods, een derde moslim, en een derde van andere levensovertuigingen. Het mocht niet gaan over partijpolitiek, religie, of over gebeurtenissen buiten Amsterdam. Wat vinden we hier in deze stad fantastisch, wat vinden we vreselijk, en wat gaan we eraan doen; dat waren de vragen. Het leukste resultaat was een opstelwedstrijd onder brugklassers over 'erbij horen of uitsluiten', waarbij ze moesten schrijven alsof ze burgemeester van Amsterdam waren. Driekwart van alle scholen deed mee, van vmbo tot gymnasium, van islamitische tot particuliere scholen. Tachtig procent van alle brugklassers heeft een opstel geschreven. Het mooiste was nog dat een meisje van het vmbo won.'

Beschavingsoffensief

Hoewel ze hardnekkig zint op manieren om de toenemende eenkennigheid te bestrijden – 'Ik zou heel graag een antidiscriminatie-ringtone in de markt willen zetten!' – heeft ze de afgelopen tien jaar ook de hulpeloosheid leren kennen.

'Men denkt alleen aan zijn eigen vrijheid, en weet niet dat die eindigt waar men die van een ander bedreigt.'

'Nederland was een prettig land. Maar ik ben me ernstig zorgen gaan maken over de manier waarop men tegenwoordig met het begrip vrijheid omgaat. Men denkt alleen aan zijn eigen vrijheid, en weet niet dat die eindigt waar men die van een ander bedreigt. Het debat wordt gedomineerd door mensen die ten koste van alles in de schijnwerpers willen staan. Vroeger gold de regel "leven en laten leven". Zolang je geen overlast veroorzaakte mocht je blijven. Dat is voorbij. Mijn moeder zou al lang haar koffertje gepakt hebben. Dat is niet mijn stijl, maar ik heb tot mijn eigen verbazing geen strategische plannen.

Er zou een beschavingsoffensief moeten komen om de barbarij terug te dringen, maar ik zie niet zo gauw waar het vandaan moet komen. We hebben een icoon nodig, iemand als Mandela of bisschop Tutu, een door en door humanistische intellectueel die de taal van de gewone mensen spreekt en ieders respect heeft. Het is jammer dat de humanistische beweging niet steviger geworteld is in dit land.'

'Kunnen wij niet het hele jaar door wat meer samen aan tafel zitten?'

Ook de ontwikkelingen in Israël stemmen haar niet optimistisch. Maar ze wil er niet op worden aangesproken. 'Mijn voorouders zijn er zo'n negentienhonderd jaar geleden vandaan gekomen, het is het land van mijn persoonlijke archeologie, dat is alles. Ik wil niet gereduceerd worden tot die ene identiteit. Met Renate Rubenstein roep ik af en toe uit: "Israël, wat flik je me nou!"

Ik zie er geen gat in; zelfs als er vrede zou komen, zou die niet van lange duur zijn. De geo-politieke belangen van machtige personen en bedrijven zijn te groot. Gewone mensen hebben niets meer in te brengen.'

Al is ze dan bijna AOW-gerechtigd en sluipt af en toe de moedeloosheid om het huis, stilzitten doet Vera Bondy niet. Eind 2007 was ze nog actief betrokken bij een symposium van Al Nisa, organisatie van Nederlandse moslimvrouwen, over de positie van vrouwen in maatschappij en religie.

In 2008 gaat ze voor de Raad van Levensbeschouwingen en Religies een diversiteitsproject leiden. Ze heeft net een boek over haar familiegeschiedenis afgerond, speciaal geschreven voor haar kleindochter, die het op haar bat mitswa gaat krijgen. En onlangs won ze een landelijke essaywedstrijd over het thema 'Mijn Ramadan'. Haar slotvraag luidde: 'Kunnen wij niet het hele jaar door wat meer samen aan tafel zitten?' •